

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 11.03.2020 Kabul/Accepted: 18.11.2020

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 57-80

AMASYA SANCAĞININ İDARİ DURUMU VE NÜFUS YAPISI (1880-1915)

Sabit GENÇ¹

Öz

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında ve nüfus yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çalışmada 1880-1915 yılları arasında Amasya sancağının idari yapısı ve nüfusu karşılaştırmaya dayalı olarak analitik metotla ele alınmıştır. Çalışmanın öncelikli amacı 1880-1915 arası dönemde Amasya sancağının idari yapısı ve nüfusunu ortaya koymaktır. Amasya sancağı örneğinden hareketle de bahsi geçen dönemde Osmanlı taşra teşkilatında idari durum ve nüfus yapısı hakkında genel bir fikir vermektir. Çalışmanın temel kaynakları Osmanlı dönemi salnameler ve nüfus istatistikleridir. Amasya sancağının idari yapısı bakımından sancaktaki idari taksimat, idari daireler, dairelerde görevli kişilerin sayısı gibi konular ele alınmıştır. Nüfus durumu bakımından sancağın nüfusu kazalara göre etnik ve dini açılarından analiz edilmiştir. Dini ve etnik bakımdan farklı grupların nüfuslarında görülen değişiklikler nedenleri dönemin savaş ve göç gibi gelişmeler dikkate alınarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amasya sancağı, Merzifon Kazası, Mecidözü kazası, İdari durum, Nüfus.

Administrative Situation and Population Structure of Sub-Province of Amasya (1880-1915)

Abstract

In the post-Tanzimat period, important changes occurred in the provincial organization and population structure of the Ottoman State. In this study, administrative structure and population of sub-province of Amasya between 1880-1915 were analyzed by analytical method based on comparison. The primary purpose of the study is to reveal the administrative structure and population of the sub-province of Amasya in the period between 1880-1915. With the example of the sub-province of Amasya, it is to give a general idea about the administrative situation and population structure in the Ottoman provincial organization in the mentioned period. The main sources of the study are Ottoman yearbooks and population statistics. In terms of the administrative structure of the sub-province of Amasya, issues such as administrative division in the sanjak, administrative departments, the number of people working in the apartments were discussed. In terms of population status, the population of the sub-province was analyzed in terms of ethnic and religious aspects according to accidents. The causes of changes in the populations of religiously and ethnically diverse groups have been examined by considering the developments such as war and migration of the period.

Keywords: Sub-province of Amasya, Merzifon district, Mecidözü district, Administrative structure, Population.

¹ Dr, Amasya Sosyal Bilimler Lisesi, E-posta: sbtgnc@hotmail.com, ORCID ID:0000 0003 3165 5897

Giriş

Temelde Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarıyla batılılaşma kararını yansıtan Tanzimat (Şener, 1999, s. 549) sonrası eğitim, adalet, maliye ve askeri alanlarda olduğu gibi idari alanda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanında önemli rol oynayan Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), Fransa'da uygulanan mülki taksimat sistemini örnek alarak imkânlar ölçüsünde Osmanlı taşra teşkilatına uygulamaya çalışmıştır¹ (Karal, 1988, s. 130). Mustafa Reşid Paşa'nın girişimiyle başlayan Osmanlı Devleti için ideal, bir taşra idaresi kurulmasına yönelik girişimler 1864 yılında yeni bir boyut kazanmıştır. Vilayet idaresi için *Vilayet Nizamnamesi*² hazırlanmış deneme amaçlı olarak Mithat Paşa'nın (1822-1884) valiliği esnasında Tuna vilayetinde uygulanmıştır. Burada yapılan uygulamaların ışığında 1871 yılından itibaren *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnamesi*³ ile tüm vilayetlerde uygulanmaya başlamıştır. 1871 yılından sonra uygulanmaya başlanan ve imparatorluğun sonuna kadar geliştirilerek uygulanmaya devam eden yeni vilayet sistemindeki yerel yönetim organları, liva ve kaza teşkilatları Cumhuriyet dönemi taşra teşkilat yapısı için de model olmuştur. Bu nedenle 1871 yılında uygulanan ve bazı değişikliklerle Cumhuriyet dönemine kadar devam eden Osmanlı taşra teşkilat yapısının incelenmesi önemlidir.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı taşra idaresinde meydana gelen değişiklikler yanında toplum yapısında ve nüfusunda da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin nedenlerini bir yandan yaşanan toprak kayıpları, diğer yandan kaybedilen

¹ Mustafa Reşid Paşa, bu uygulamayla valilerin aşırı yetkilerinin azaltılmasını, halk üzerindeki baskılarına son verilmesini, bunu sağlamak için de valinin ve maiyetinde çalışanların maaşlı memur yapılması, yetkilerinin kısılması suretiyle merkezi otoriteye bağlanmalarını, eyalet halkını idareye iştirak ettirmek, valilerin işleri meşveret usulü ile yürütmelerini sağlamayı amaçlamaktaydı (Karal, 1988, s. 130).

² Bu nizamnâmeye göre idari taksimat valinin yönettiği vilâyet, mutasarrıfın yönettiği liva, kaymakamın yönettiği kaza ve muhtarın yönettiği köyler şeklinde yeniden düzenlenecektir. Vilâyet merkezinde görevi mali, bayındırlık, devlet malları ile ilgili konuları görüşmek, liva ve kaza idare meclisleri arasındaki, ahali ile hükümet arasındaki uyuşmazlıkları çözümlenmek, liva ve kaza merkezlerinde kurulacak olan belediye daire ve kararlarının faaliyet ve giderlerini denetlemek gibi görevleri olan vali başkanlığında, hâkim, mektupçu, defterdar, hariciye memuru, halk tarafından seçilen iki Müslim ve iki gayrimüslim üyeden oluşan vilâyet idare meclisi, liva merkezinde livaların idari, mali, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işleri ve idari uyuşmazlıkları görüşüp karara bağlamakla görevli mutasarrıf başkanlığında hâkim, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü, gayrimüslim cemaat temsilcileri, ve halk tarafından seçilen iki Müslim, iki de gayrimüslim üyeden oluşan liva idare meclisi, kaza merkezinde ise kazadaki idari davalarının, gelir ve giderlerin incelenmesi, miri malların yönetimi ve korunması, yerel sağlığa ait tedbirlerin alınması, köy yollarının yapımı ve onarımı, belediye tesislerinin yapımı ve onarımı gibi görevleri olan kaymakam başkanlığında hâkim, müftü, gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderleri ve halk tarafından seçilen iki Müslüman, iki de gayrimüslim üyeden oluşan kaza idare meclisi olacaktır. Ayrıca vilâyet merkezinde vilâyet yönetimi için bir tür danışma organı olan ve yılda bir defa toplanan, vilâyete bağlı her liva adına seçilmiş üçer üyeden oluşan vilâyet umum meclisi olacaktır (Ortaylı, 2000, s. 63-89).

³ Bu nizamnâme ile 1864 *Vilâyet Nizamnamesi*'nden farklı olarak ilk kez nahiyeler idari bir birim olarak kabul edilmiş ve idari taksimat içinde köyler ile kazalar arasına yerleştirilerek idari taksimat vilâyet, liva, kaza, nahiye ve köyler şeklinde düzenlenmiştir. Her nahiyenin Osmanlı tebaasından 25 yaşını geçmiş, okuryazar, vali tarafından teklif ve Dahiliye Nezâreti tarafından tasdik edilmek suretiyle atanmış bir müdürü ve mahallin ahalisinden seçimle belirlenen, yılda dört defa toplanmak suretiyle mahallin bayındırlık ve eğitim ile ilgili işlerinde karar verecek nahiye meclisi olacaktır (Ortaylı, 2010, s. 432). Yine bu nizamnâme ile vilâyet içerisinde vergi alınması ve vergi konusundaki anlaşmazlıkların çözümü gibi konular vilâyet umum meclisine bırakılmış, merkez liva mutasarrıflığı ve merkez kaza kaymakamlıkları kaldırılmıştır (Ortaylı, 2000, s. 63-64).

topraklardan Anadolu'ya yapılan göçler şeklinde sıralayabiliriz. Bu gelişmelerden kaynaklanan nüfus hareketleri, Osmanlı Devleti'nin hem sosyal yapısını hem de nüfusunun dağılımını değiştirmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan savaşları sonucu yaşanan toprak kayıpları nedeniyle, Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan Anadolu'ya yoğun göçlerin yaşandığı 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında nüfus yapısında yaşanan değişimin Anadolu'daki etkileri ve sonuçları hakkında daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu dönemde ülke genelindeki nüfus hareketleri⁴ ve genel taşra idaresinde meydana gelen değişiklikler üzerine çok sayıda yapılmıştır⁵. Fakat taşradaki vilayetlerdeki idari ve nüfus yapılarındaki gelişmeler hakkında az sayıda çalışma yapılmıştır⁶. Ülke genelini ele alan çalışmalar daha çok genel bilgilere, genellemelere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin genel idari ve nüfus yapısı ile ilgili daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için genel çalışmalara göre daha kapsamlı ve güvenilir analizleri ihtiva eden bölgesel nitelikteki çalışmalara ihtiyaç vardır. 15. yüzyılda eyalet merkezi, 16. yüzyıldan itibaren de imparatorluğun yıkılışına kadar Sivas eyaletine bağlı bir sancak olan Amasya sancağı⁷, bu dönemde ülke genelinde yaşanan

⁴ Karal, Enver Ziya (2010e). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. / Karpat, Kemal (2010). Osmanlı Nüfusu (1830-1914). Ankara: Timaş Yayınları / Bilgi, Nejat (1999), "Osmanlı Nüfus Sayımları Hakkında", Türk Yurdu, C.XIX-XX, S. Aralık 1999-Ocak 2000: 117-124 / Çavdar, Tevfik (1999). "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV: 550-557 / İpek, Nedim (1999), "93 Muhacerati", Osmanlı Ansiklopedisi, C.IV: 661-668. / Saydam, Abdullah (1999a). "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", Osmanlı Ansiklopedisi, C.IV: 677-686. / Sungur, Nimetullah (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", Osmanlı Ansiklopedisi, C.IV: 558-566.

⁵ Çadırcı, Musa (2011). Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri. Ankara: İmge Yayınevi / Ortaylı, İlber (2000). Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880). Ankara: TTK Basımevi. / Ortaylı, İlber (2010). Türkiye'de Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedid Neşriyat / Çadırcı, Musa (1988), "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", Belleten, C.LI, S.201: 1215-1240. / Çadırcı, Musa (1989), "Türkiye'de Kaza Yönetimi", Belleten C. LIII, S.206: 237-257 / Geçoğlu, Mustafa (2011), "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, C.II, S.2: 29-50. / Şahin, İlhan (2006b). "Nahiye" TDV İslam Ansiklopedisi, C.XXXII: 306-308. / Şahin, İlhan (2009a). "Sancak" TDV İslam Ansiklopedisi, C.XXXVI: 97-99. / Taştan, Yüksel (2016). "Osmanlı Devleti'nde 1913 Tarihli İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Kanun-ı Mavakkati ile Vilâyet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C. II, Sayı 2: 70-98. / Toksöz, Meltem (2011). "Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi". Tanzimat. Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 211-226. / Yolalıcı, M.Emin (2002a), "Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik", Türkler Ansiklopedisi, C.XIII: 1336-1357.

⁶ Kahrıman, Salih ve Gür, Fevzi (2012). Amasya Nüfus Defterleri, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları. / Şen, Orhan (2015). Osmanlı Nüfus Defterlerinde Pötürge (Şiro), İstanbul: Türkmen Kitabevi. / Açıkeli, Ali (2004). Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 14, S: 2, 331-359. / Küçük, Cevdet (1977), "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S: 7-8, İstanbul, 185-223. / Martal, Abdullah (1993). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C: 1, S: 3, 117-131. / Genç, Sabit (2019). Merzifon Kazasını İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu. / Çatal, Ahmet Caner (2009), 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya Şehrinin Demografik Yapısı Ve İskân Siyaseti, Niğde Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

⁷ Amasya'nın da içinde bulunduğu bölge Çelebi Mehmed'in saltanatı esnasında (1413-1421) Vilâyet-i Rum-ı Suğra adıyla bir eyalet haline getirilmiş ve Amasya bu eyaletin merkezi yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 278). Amasya'nın bu statüsünün Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520-1566) kadar devam ettiği; bu dönemde eyalet statüsünün kaldırılarak bölgede oluşturulan Sivas eyaletine bağlı bir sancak haline getirildiği anlaşılmaktadır. "Şehzâde Sultân Mustafa'nın şehâdetiyle münhâl olan Amasya sancâğı yine Sivas vilâyetine rabt idilüb begliğine mü'mâ-ileyh defter emîni Mehmed Çelebi nasb idildi (Yasar, 2013b, s. 155)".

idari ve nüfus yapısında meydana gelen gelişmeleri yerel seviyede en iyi şekilde yansıttak örneklerden birisi olarak değerlendirildiğinden çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışma esnasında ağırlıklı olarak Osmanlı devlet ve vilayet salnameleri kullanılırken, arşiv belgeleri ve araştırma eserlerden de yararlanılacaktır.

1. Amasya Sancağının İdari Durumu (1880-1915)

16. yüzyıldan itibaren Sivas eyaletine bağlı bir sancak olarak statüsünü Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam ettiren Amasya sancağının idari taksimatında 1880'li yıllara kadar çok sayıda değişiklik olmuştur⁸. 1875 yılında Amasya, Merzifon⁹, Köprü¹⁰, Maden-i Sim¹¹, Osmancık¹², Mecidözü¹³, Erbaa¹⁴, Lâdik¹⁵ ve Zile'den¹⁶ oluşan (Sivas Vilayet Salnamesi [SVS], 1288, s. 66-74) idari taksimat, 1875 (SVS, 1292, s. 71-75) ve 1876 (DS, 1293, s. 248) yıllarında da aynı şekilde devam etmiştir. 1877 yılında sancağın idari taksimatı Amasya, Erbaa, Zile, Merzifon, Lâdik, Maden-i Sim, Osmancık ve Köprü kazalarından oluşacak şekilde yeniden düzenlenmiştir (DS, 1294, s. 474). 1878 yılında bu kazalara Mecidözü eklenmiş (DS, 1295, s. 375), yapılan taksimat 1879 (DS, 1296, s. 170) ve 1880 (DS, 1297, s. 230) yıllarında da aynı şekilde değişmeden devam etmiştir. 1881 yılında Erbaa ve Zile kazaları coğrafi yakınlıkları nedeniyle Tokat sancağına bağlanarak Amasya sancağının kaza sayısı 7'ye düşürülmüştür (SVS, 1298, s. 109-119). 1882 yılında bozulmadan devam eden idari taksimat (DS, 1299, s. 71), 1883 yılında Havza kazasının kurulmasıyla kaza sayısı 8'e çıkarılarak tekrar değiştirilmiştir (SVS, 1300, s. 100-116). 1883 yılında Amasya, Osmancık, Maden-i Sim, Lâdik,

⁸ Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1420) Osmanlı topraklarına katılan Amasya'nın da içinde bulunduğu bölge Çelebi Mehmed'in saltanatı esnasında (1413-1421) Vilâyet-i Rum-ı Suğra adıyla bir eyalet haline getirilmiş ve Amasya bu eyaletin merkezi yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520-1566) eyalet statüsü kaldırılarak bölgede oluşturulan Sivas eyaletine bağlı bir sancak haline getirilmiştir (Yasar, 2013b, s. 155). Amasya sancağının tarihi süreç içindeki idari taksimatına göz attığımızda zaman içerisinde değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela 1530 yılında sancağın kazaları Amasya merkez, Lâdik ve Merzifon iken (387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II H.937, 1997: 15), XVII. yüzyılda Amasya merkez, Köprüşemere, Zeytin, Gümüş, Bulak, Merzifon, Gergevaz, Lâdik, Veray, Zünnun-âbâd (Elvan Çelebi) şeklinde geçmektedir (Evliya Çelebi, 1986a, s. 527). 1838 yılında ise Amasya sancağının kazaları Amasya, Erbaa, Havza, Zü'n-nûn, Zeytûn, Zile, Osmancık, Gelgiras, Köprü, Gümüş, Lâdik, Mecidözü, Merzifon idi (Yasar 2013a: 241). İlerleyen yıllarda da Amasya sancağının kaza adedi, kaza isimleri ve sınırlarında değişikliklerin devam ettiği anlaşılmaktadır. 1844 yılında sancağın kazaları Amasya Merkez, Merzifon, Lâdik, Havza, Çorum, Osmancık, İskilip, Saz, Köprü, Gümüş, Hacıköy ve Gelingiras iken (BOA.ML.VRD.CMH.d.534: 1-2). 1855 yılında Amasya, Kedağra (Vezir Köprü), Havza, Gümüş, Mecidözü, Zeytûn, Merzifon, Çorum, Hacıköy, Saz, Osmancık, Aşiret-i Çorum (Karahisar-ı Temürlü) ve İskilib şeklinde kayıtlıdır (DS, 1271, s. 87). 1871 yılında yürürlüğe giren İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnamesi sonrası sancağın idari taksimatı ise Amasya, Osmancık, Zile, Lâdik, Merzifon, Maden-i Sim, Mecidözü, Köprü ve Erbaa şeklinde düzenlenmiştir (SVS, 1288, s. 66-74). 1875 yılında aynı idari taksimat devam etmiştir (SVS, 1292, s. 71-75).

⁹ Günümüzde de aynı isimle Amasya iline bağlı ilçe.

¹⁰ Günümüzde Amasya iline bağlı Vezirköprü ilçesi.

¹¹ Günümüzde Amasya iline bağlı Gümüşhacıköy ilçesinin güneydoğusunda yer alan ve merkezi yine aynı ilçeye bağlı Gümüş köyü olan kaza.

¹² Günümüzde aynı isimle Çorum iline bağlı ilçe.

¹³ Günümüzde aynı isimle Çorum iline bağlı ilçe

¹⁴ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçe

¹⁵ Günümüzde de aynı isimle Amasya iline bağlı ilçe.

¹⁶ Günümüzde aynı isimle Tokat iline bağlı ilçe

Merzifon, Mecidözü, Köprü ve Havza¹⁷ kazalarından oluşan Amasya sancağının idari taksimatı, 1884 (SVS, 1301, s. 151-156), 1885 (SVS, 1302, s. 336-338), 1887 (SVS, 1304, s. 92-113), 1889 (SVS, 1306, s. 100-103), 1891 (SVS, 1308, s. 150-172) yıllarında da değişmeden devam etmiştir. 1894 yılında Maden-i Sim kazasının ismi Gümüşhacıköy olmuş ve idari taksimat Amasya, Osmancık, Gümüşhacıköy, Lâdik, Merzifon, Mecidözü, Köprü ve Havza kazalarından meydana gelmiştir (DS, 1312, s. 696-697). 1896 yılında Osmancık kazası Amasya'dan ayrılarak Çorum sancağına bağlanmış (DS, 1314, s. 682) ve Amasya'nın kaza sayısı Amasya, Gümüşhacıköy, Lâdik, Merzifon, Mecidözü, Köprü ve Havza olmak üzere 7'ye düşmüştür (DS, 1321, s. 686-688). Bu idari taksimat 1912 yılında da değişmeden devam etmiştir (DS, 1328, s. 690-692). 1912 yılından sonra Mecidözü kazası Çorum sancağına bağlanmış (DS, 1333, s. 516) ve Amasya'nın kaza sayısı bu defa 6'ya düşmüştür. 1915 yılında Amasya, Gümüşhacıköy, Lâdik, Merzifon, Köprü ve Havza kazalarından meydana gelen sancağın idari taksimatı (Karpaz, 2003, s. 216) 1918 yılında da değişmeden devam etmiştir (DS, 1333-34, s. 646-649).

1880-1915 yılları arasında önce Osmancık sonra da Mecidözü kazalarının ayrılması ile Amasya sancağının sınırları daraltılmıştır. 1921 Anayasası ile ülkenin idari taksimatı Vilayet, kaza, nahiye ve köyler şeklinde yeniden düzenlendiğinde Amasya sancağının Sivas'a bağlı sancak statüsü sona ermiş müstakil vilayet haline gelmiştir¹⁸.

1.1 Amasya Sancağının İdari Birimleri ve Personeli

1870-71 yılından itibaren ülke genelinde uygulanmaya başlayan *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* ile sancakların -Liva- yönetimi mutasarrıflara ve mutasarrıf başkanlığında toplanan sancak meclislerine¹⁹ bırakılmıştır. Amasya sancağında da 1870 yılından itibaren sancak meclisinin kurulduğu görülmektedir. 1870 yılında Amasya Sancağı İdare Meclisi'nde, tabi üye olarak reis (mutasarrıf), hâkim (naib), müftü, muhasebeci, tahrirat müdürü ile halkın ileri gelenleri arasından seçilen bir Müslim bir de gayrimüslim üye yer almaktaydı²⁰ (SVS, 1287, s. 63). Sancak meclisinde seçimle belirlenen üye sayısı dört olması gerekirken burada iki olduğu görülmektedir. Salnameler resmi nitelikteki belgeler olmasına rağmen verilen bilgilerde eksiklik ya da hata olabileceği göz önünde tutularak 1870-71 yılındaki listede meclis üyelerinin eksik yazıldığı düşünülebilir. Nitekim 1875 yılında seçimle belirlenen üye sayısı iki

¹⁷ Günümüzde aynı isimle Amasya iline bağlı ilçe.

¹⁸ Müstakil Amasya vilayeti kurulduğunda daha önce Amasya sancağına bağlı olan Amasya merkez kazası, Havza, Lâdik ve Köprü -Vezirköprü-, Merzifon ve Gümüşhacıköy kazalarına ilaveten Ilısu kazası-Merkezi günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Ilısu köyü- kurulmuştur (DS, 1925, s. 350-351). 1926 yılında idari taksimatta yapılan düzenleme ile Vezirköprü, Lâdik ve Havza kazaları Canik -Samsun- vilayetine bağlanırken Ilısu kazası da nahiye haline getirilmiş ve Amasya vilayetinin kaza sayısı Amasya merkez, Merzifon ve Gümüşhacıköy olmak üzere 3'e indirilmiş ve sınırları daha da daraltılmıştır (DS, 1926, s. 506, 774).

¹⁹ Liva idare meclisleri liva merkezinde livaların idari, mali, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işleri ve idari uyuşmazlıkları görüşüp karara bağlamakla görevli mutasarrıf başkanlığında hâkim, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü, gayrimüslim cemaat temsilcileri ve halk tarafından seçilen iki Müslim, iki de gayrimüslim üyeden oluşurdu (Ortaylı, 2000, s. 63-89).

²⁰ 1871 yılında da aynı sayı ve görevliden oluşan (SVS, 1288, s. 63) sancak idare meclisi, 1875 yılında reis (mutasarrıf), hâkim (naib), müftü, evkaf muhasebecisi, mal muhasebeci, tahrirat müdürü ile halkın ileri gelenleri arasından seçilen iki Müslim iki de gayrimüslim üye yer almaktaydı (SVS, 1292, s. 71). Amasya sancak meclisi üyeleri için ayrıca bkz. (SVS, 1304, s. 92), (SVS, 1306, s. 156), (SVS, 1308, s. 150), (SVS, 1321, s. 112), (SVS, 1325, s. 121).

Müslim, iki gayrimüslim olmak üzere dört kişi olarak kayıtlıdır (SVS, 1292, s. 71). 1907 yılında da aynı görevlilerin yer aldığı meclise ilave bir Ermeni murahhası eklenmiştir (SVS, 1325, s. 120). Sancak meclisinin görevi sancakların idari, mali, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işleri ve idari uyuşmazlıkları görüşüp karara bağlamaktı (Ortaylı, 2000, s. 65-66).

Salnamelerin ışığında Amasya sancağında bu dönemde yer alan diğer resmi kurumlara bakıldığında bu kurumlar şu şekilde sıralanabilir²¹: Tahrir komisyonu, Muhacirin komisyonu, Adliye dairesi, Bidayet mahkemesi, Mahkeme-i bidayet kalemi, Ticaret mahkemesi, Mahkeme-i Şer'iyeye kalemi, Maarif komisyonu, Nüfus idaresi, Belediye dairesi, Defter-i hakani idaresi, Aşar ve ağnam dairesi, Liva tahrir kalemi, Muhasebe kalemi, Meclis-i idare kalemi, Vergi kalemi, Evkaf idaresi, Cemaat meclisi, Nafia²² komisyonu, Menafi komisyonu, Tarık²³ komisyonu, Tahsilat komisyonu, Tahsilat idaresi Telgraf ve posta idaresi, Duyun-ı umumiye idaresi, Reji idaresi, Polis dairesi, Jandarma dairesi, Ziraat bankası şubesi, Turuk ve me'abir²⁴ idaresi, Ziraat ve ticaret odası. Bu dairelerden bazılarının ihtiyaca göre sonradan kurulduğu anlaşılmaktadır. Mesela 1884 yılında Duyun-ı umumiye idaresi, Ziraat bankası şubesi, Reji idaresi, Polis ve Jandarma dairelerinin ismi geçmemesine rağmen (SVS, 1301, s. 98-120) 1891 yılından Düyun-ı umumiye idaresinin (SVS, 1308, s. 154), 1903 yılında Ziraat bankası şubesinin, Reji, Jandarma ve Polis idarelerinin isimlerini kayıtlarda görmekteyiz (SVS, 1321, s. 114-117). Amasya sancağına bağlı Merzifon, Maden-i Sim (Gümüşhacıköy), Lâdik, Osmançık, Köprü, Mecidözü ve Havza kazalarındaki duruma bakıldığında: Amasya sancak merkezine göre daha az sayıda daire olduğu görülmektedir. Kazalarda Kaymakam başkanlığında toplanan ve kazanın yönetiminde etkili olan kaza meclisi, Belediye idaresi, Bidayet mahkemesi, Nüfus dairesi, Maarif komisyonu, evkaf idaresi, Polis dairesi, Ziraat bankası şubesi olduğu görülmektedir (SVS, 1321, s.112- 132). Bazı dairelerin de sadece bir ya da birkaç kazada kurulu olduğu, diğer kazalarda kurulmadığı anlaşılmaktadır. 1903 yılındaki kayda göre Maden idaresi sadece Gümüşhacıköy kazasında, muhacir komisyonu da yalnızca Amasya merkez, Merzifon, Lâdik ve Havza kazalarında kurulmuştur (SVS, 1321, s. 112- 132).

Sivas vilayet salnamelerinden anlaşıldığı kadarıyla sancak merkezi ve kazalardaki resmi dairelerde hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden çok sayıda görevli istihdam edilmekteydi. Salnamelerdeki veriler resmi veriler olmasına rağmen kayıtlarda hata olabileceği, bazı görevlilerin isimlerinin yazılmamış olabileceği unutulmamalıdır. Mesela 1884 yılında Amasya İdare Meclisi kalemi personeli salnamede zikredilirken (SVS, 1301, s. 103) 1889 yılında yazılmamıştır (SVS, 1306, s. 156-161). Sivas vilayet salnamelerindeki veriler esas alınarak bazı yıllara göre görevlilerin sancak merkezi ve kazalardaki dağılımına bakıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

²¹ Veriler (SVS,1301, s.103-120), (SVS,1302,s. 381-406), (SVS,1304, s. 96-113), (SVS, 1308, s.150 -174), (SVS, 1321, s.112-132), (SVS, 1325, s.120-131) den alınmıştır.

²² Bir yeri bayındır hale getirmek için yapılan işlerin bütünü, bayındırlık işleridir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] Türkçe Sözlük. 1996, s. 2073)

²³ Yol (Sami, 1987, s. 883).

²⁴ Yol ve Geçit (Sami, 1987, s. 883, 1369).

Tablo 1. *Amasya Sancağında Görevli Personelin Kazalara Göre Dağılımı*²⁵

Kaza	1881	1884	1885	1887	1891	1903	1907
Amasya	120	242	120	113	129	147	205
Merzifon	42	75	66	66	43	105	97
Maden-i Sim (Gümüşhacıköy)	61	68	59	65	47	99	104
Lâdik	65	62	56	54	33	85	98
Osmancık	63	48	40	36	31	-	-
Köprü	68	86	60	66	44	64	70
Mecidözü	47	50	49	77	35	48	67
Havza ²⁶	-	57	62	60	37	59	61
Toplam Personel Sayısı	466	688	512	537	399	655	702
<i>Merkez Kaza Pers. Oran.</i>	%25	%35	%23	%21	%32	%22	%29
<i>Diğer Kazalar Pers. Oran.</i>	%75	%65	%77	%79	%68	%78	%71

Tablodaki rakamlar incelendiğinde; Amasya sancağı merkez kazasının sancağa bağlı kazalar içinde en fazla görevli olan kaza olduğu, merkez kazasını Merzifon kazasının takip ettiği görülmektedir. Merkez kazadaki personelin sayısının fazla olmasının nedeni daire sayısının diğer kazalara göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Sancak genelinde incelenen yıllardaki -1881-1907- toplam personel sayısının oranına bakıldığında, merkez kazadaki personelin toplam personelin %21 ve %29'u arasında, diğer kazalardaki personelin ise %65 ile %71 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. 1881 yılına göre merkez kazadaki personel sayısının genel personel sayısı içindeki oranı yaklaşık %4 artarken, diğer kazaların toplam personel sayısı içindeki oranı %4 azalmıştır. Salnamelerde hatalar olabileceği kabul edilse bile bu artışta önce merkezde açılan dairelerin zamanla diğer kazalarda da açılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Mesela 1891 yılında sadece Amasya merkez kazasında banka şubesi varken (SVS, 1308, s. 150-174) 1903 yılında sancağa bağlı kazaların tamamında açıldığı anlaşılmaktadır (SVS, 1321, s. 112- 132).

Dairelerde görevli personel içerisinde Müslümanlar yanında çok sayıda gayrimüslim görevlinin de bulunduğu görülmektedir. Mesela 1884 yılında Dimyos ve Parsig ağalar Amasya sancağı merkez kazası İdare meclisinde, Hristo ve Estel ağalar Tahrir komisyonunda, Agop ve Yuvan ağalar Belediye meclisinde aza olarak, Artin Ağa ise çavuş olarak belediye dairesinde görev yapmaktaydı (SVS, 1301, s. 98, 100, 101).

1881 yılında 15'i merkez kazada, 9'u Merzifon, 6'sı Maden-i Sim, 10'u Lâdik, 10'u Köprü, 3'ü Mecidözü kazalarında olmak üzere sancak genelinde toplam 53 gayrimüslim personelin görev yaptığı tespit edilmiştir (SVS, 1298, s. 98-120). 1881 yılında sancak genelinde 688 personel olduğu hatırlanırsa yaklaşık %12'sinin gayrimüslim olduğu ortaya çıkar. 1907 yılındaki verilerde ise sancak genelinde 15'i Amasya merkez kazasında, 13'ü Gümüşhacıköy,

²⁵ 1881 yılına ait veriler (SVS, 1298, s. 99-118), 1884 verileri (SVS, 1301, s. 98-120), 1885 yılı verileri (SVS, 1302, s. 381-406), 1887 verileri (SVS, 1304, s. 96-113), 1891 yılı verileri (SVS, 1308, s. 150 -174), 1903 yılı verileri için (SVS, 1321, s. 112-132), 1907 yılı verileri (SVS, 1325, s.120-131) den alınmıştır.

²⁶ 1880 yılındaki Amasya sancağının kazaları arasında yer almamıştır (SVS, 1300, s. 99-118).

10'u Merzifon, 5'i Köprü ve 5'er tanede Havza, Lâdik ve Mecidözü kazalarında olmak üzere toplam 64 gayrimüslim personelin istihdam edildiği görülmüştür (SVS, 1325, s. 120-131). 1907 yılında 702 personelin istihdam edildiği sancak genelinde personelin yaklaşık %9'unun gayrimüslim, %91'inin Müslüman olduğu ortaya çıkmaktadır. 1881 yılında Amasya sancak nüfusunun %24'ünü gayrimüslimlerin oluşturduğu dikkate alınırsa (SVS, 1298, s.102, 104, 107, 110, 113, 116, 118) sancak genelinde istihdam edilen gayrimüslim personelin %12 de kalması, gayrimüslimlerin nüfuslarına oranla dairelerde daha az oranda temsil edildiği söylenebilir. Aynı karşılaştırmayı 1903 yılı için yaparsak 1904 yılında sancak nüfusunun yaklaşık %20'si gayrimüslim (SVS, 1325, s. 256-257) iken 1903 yılında istihdam edilen gayrimüslim personel sayısı²⁷ 72 yani istihdam edilen toplam 655 personelin yaklaşık %11'ine denk geldiği görülür. Bu orana bakarak 1881 yılından 1903 yılına kadar geçen sürede gayrimüslimlerin dairelerde temsil oranında önemli bir değişiklik olmadığı ifade edilebilir.

Gayrimüslimlerin Belediye dairesi, İdare meclisi, Maarif meclisi, Tahrir komisyonu, Cemaat meclisi ve Bidayet mahkemelerinde üyelikler yanında genelde mühendislik, hekimlik gibi teknik bilgi ve beceri gerektiren işlerde istihdam edildiği anlaşılmaktadır. 1884 yılında Maden-i Sim kazası Maden idaresinde Mihran Efendi mühendis (SVS, 1301, s. 108), merkez kazada Karakaş ve Mazmanyen efendiler kondüktör (SVS, 1301, s. 101) olarak görev yapmaktaydı. 1903 yılında Merzifon belediye dairesinde Todor Efendi tabib, Yanko Efendi Eczacı, Havza Belediye dairesinde Haralambos Efendi tabib (SVS, 1321, s. 119, 132), 1907 yılında Amasya belediye dairesinde Avakim Efendi eczacı, Marko Efendi tabib olarak istihdam edilmişlerdir (SVS, 1325, s. 123). Dairelerde istihdam edilen ayrimüslimler bazen de mülki amir olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kostantin Efendi 1911 yılında (BOA.İ.DH. 1328), Bedros Efendi de 1913 yılında (BOA.DH.MTV.70) Merzifon kazasında kaymakam olarak görev yapmışlardır.

1.2 Amasya Sancağına Bağlı Kazaların Nahiye ve köyleri

Taraf, yön anlamlarına gelen nahiye kelimesi, Osmanlı idari sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük ve büyük bir çevreyi, yöreyi hatta semti ifade ederken Tanzimat'tan sonra daha çok kazadan küçük idari birimler için kullanılmıştır (Şahin, 2006, 307). 1871 *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* ile köyler ve kazalar arasında idari bir birim olarak kabul edilen nahiyelerin Osmanlı tebaasından, 25 yaşını geçmiş, okur yazar, vali tarafından teklif ve Dahiliye Nezâreti tarafından tasdik edilmiş bir müdürü ve seçimle belirlenen, yılda dört defa toplanmak suretiyle mahallin bayındırlık ve eğitim ile ilgili işlerine karar verecek meclisi olacaktı (Ortaylı, 2010, s. 432).

Köyler, genelde sakinlerinin çoğu çiftçilerden oluşan ve kasabalardan daha küçük yerleşim birimleridir. Köylerde II. Mahmud döneminde (1808-1839) muhtarlık teşkilatı kurulmuş ve köyün yönetimi, köy halkı ile devlet arasındaki ilişkileri yürütmek görevi muhtarlara devredilmiştir. 1871 *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* ile yapılan

²⁷ Amasya'da 19, Merzifon'da 12, Köprü'de 5, Mecidözü'nde 6, Lâdik'te 11, Gümüşhacıköy'de 10 ve Havza'da 9 gayrimüslim personel istihdam edilmiştir (SVS, 1321, s. 112-132).

düzenlemeye göre: yirmi haneden küçük köylerde bir muhtar, büyük köylerde seçimle belirlenen iki muhtar olacak, seçimden sonra muhtar kazaya bildirilecek ve kaymakamın emriyle tayin olacak, köyün büyüklüğüne göre üyeleri üç ile on iki arasında değişecek köy ihtiyar meclisleri kurulacaktı. Müslüman ve gayrimüslimlerin karışık olduğu köylerde her cemaatin kendi ihtiyar meclisi olacak, imamlar ve gayrimüslim din adamları heyetin tabii üyesi sayılacak, vergilerin toplanması, köyün beledî işlerinin yürütülmesi, çeşme, okul, mabetlerin tamir ve bakımının yapılması muhtarın görevi olacaktır. İhtiyar meclisleri ise cemaatlerine düşen vergiyi paylaşmak ve toplamak, cemaat üyeleri arasındaki davaları sulh yoluyla çözmek, köy bekçisi, korucu gibi görevlileri seçmek ve muhtar dahil bu görevlileri denetlemekten sorumlu olacaktır (Ortaylı, 2000, s. 112).

1871 yılından itibaren nizamnameye uygun olarak Amasya sancağında da köyler ile kazalar arasında bir idari birim olarak kazalara bağlı çok sayıda nahiyeye kurulduğu anlaşılmaktadır. 1871 yılında 7 kazası ve bu kazalara bağlı 24 nahiyesi olan Amasya sancağında²⁸ 1881 yılından 1915 yılına kadar kurulan nahiyelerin yıllara göre sayıları ve kazalara göre dağılımlarına bakıldığında şu tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Amasya Sancağı Kazalarının Nahiyeleri ve Köylerinin Dağılımı²⁹

Kaza	1881		1884-89		1892		1903		1912		1915	
	Nh y	Köy	Nhy	Köy	Nhy	Köy	Nhy	Köy	Nhy	Köy	Nhy	Köy
Amasya	5 ³⁰	193	14 ³¹	?	12 ³²	251	4 ³³	?	7 ³⁴	137	7 ³⁵	184
Merzifon	1 ³⁶	44	4 ³⁷	?	4 ³⁸	165	1 ³⁹	?	1 ⁴⁰	63	1 ⁴¹	68

²⁸ Amasya kazası: Nefs-ı Amasya, Ezine Pazar, Geldiklan, Hakala, Aktaş, Merzifon kazası; Nefs-i Merzifon, Gümüş, Hacıköy, Köprü kazası; Nefs-i Köprü, Osmançık kazası: Nefs-ı Osmançık, Zeytun, Hacı Hamza, Lâdik kazası; Nisf-ı Lâdik, Havza, Mecidözü kazası; Nefs-ı Mecidözü, Gelingiras, Veray, Zile kazası; Nefs-i Zile, Turhal, Erbaa kazası; Erbaa, Taşabad, Sonusa, Karayaka (SVS, 1288, s. 6674).

²⁹1881 yılına ait veriler (SVS, 1298, s. 145-147), 1884-89 yılı verileri (SVS, 1301, s.152-156), (SVS, 1302, s. 336-338), (SVS, 1306, s.100-103), 1892 Yılı verileri (Cuinet, 1892, s.738), 1903 yılına ait veriler (Devlet Salnamesi [DS] 1321, s. 686-688) ve (SVS, 1321, s. 244), 1912 yılına ait veriler (DS, 1328, s. 711-713), 1915 yılı verileri (Merzifon köy sayısı, Amasya kazası nahiyeye ve köyleri, Gümüşhacıköy kazası nahiyeye ve köy sayısı, havza kazası köy sayısı (BOA.DH.EUM.KLU.10/07), Merzifon, Köprü, Lâdik ve Havza kazalarının nahiyeye sayıları 1918 yılı verilerinden (DS, 1333-34, s.818-898)'den alınmıştır.

³⁰ Ezinepazarı, Akdağ, Hakala, Geldiklan, Havza.

³¹ Hakala, Arslan, Ulus, Tuzsuz, Kızıl Kışlacak, Zağla, Mahmadlar, Eymir, Gerne, Boğa, Ak Viran, Ebemi, Heniske, Nefs-ı Ezine

³² Nahiyeleri Akkale, Aslan, Oluz, Tuzsuz, Keşlik, Kışlacık, Mahmadlar, Emir, Zağala, Gerne, Boğa Akviran ve Ebemi

³³ Ezine Pazar, Zara, Alevi, Mörek

³⁴ Ezine Pazar, Zara, Geldiklan, Alevi, Hakala, Ağviran, Aktaş

³⁵ Veray, Zara, Akdağ, Alevi

³⁶ Nefs-i Merzifon

³⁷ Zoği, Alıncık, Kelli, Keşadiye

³⁸ Zoğu, Alıncık, Küşadiye, Geli.

³⁹ Löşdeğın

⁴⁰ Löşdeğın

⁴¹ Löşdeğın. Merzifondaki köy sayısı 1915 yılı verilerine göre alınmıştır (BOA.DH.EUM.KLU.10/07).

Köprü	1 ⁴²	93	7 ⁴³	?	8 ⁴⁴	135	1 ⁴⁵	?	2 ⁴⁶	136	1 ⁴⁷	?
Osmancık	1 ⁴⁸	132	5 ⁴⁹	?	5 ⁵⁰	100	-	-	-	-	-	-
Mad. Sim ⁵¹	1 ⁵²	41	5 ⁵³	?	6 ⁵⁴	80	2 ⁵⁵	?	3 ⁵⁶	54	3 ⁵⁷	66
Lâdik	1 ⁵⁸	66	3 ⁵⁹	?	5 ⁶⁰	195	1 ⁶¹	?	1 ⁶²	80	1 ⁶³	?
Havza	-	-	4 ⁶⁴	?	4 ⁶⁵	140	1 ⁶⁶	?	1 ⁶⁷	84	1 ⁶⁸	88
Mecidözü	3 ⁶⁹	97	6 ⁷⁰	?	7 ⁷¹	135	2 ⁷²	?	3 ⁷³	139	-	-
Toplam	13	693	43	?	54	120	11	736	18	558	13	?

1

Tablodan da anlaşılacağı gibi sancak genelindeki nahiye sayısı 1881 yılında 13 iken ilerleyen yıllarda artmış, 1884 yılında 43'e, 1892 yılında ise 54'e yükselmiştir. 1903 yılında sancak geneli nahiye sayısı 11'e kadar düşmüştür. 1912 yılında 18'e çıkan nahiye sayısı 1915 yılında sancağa bağlı kazalardan Mecidözü kazası ve bağlı nahiyelerin eksilmesiyle birlikte tekrar azalarak 13'e düşmüştür. Sancak genelindeki köy sayısına bakıldığında 1881 yılında 693 iken yaklaşık %116 artarak 1892 yılında 1.201'e yükselmiştir. İlerleyen yıllarda yapılan idari düzenlemeler sonucu köy sayısı azalmış 1903 yılında 736'ya, 1912 yılında da 558'e gerilemiştir. 1892 yılından sonra köy sayısının azalmasında Osmancık kazasının Amasya sancağından ayrılarak coğrafi yakınlığı nedeniyle Çorum sancağına bağlanması etkili olmuştur. 1912 yılından sonra Mecidözü kazasının yine coğrafi yakınlığı nedeniyle Çorum sancağına

⁴² Nefs-i Köprü

⁴³ Ortaklar, Ğulam, Oyma, Sumak Alan, Göl, Kızıl Kise, Ulağı

⁴⁴ Ortaklar, Ğulam, Oyma, Ağıaç, Samukalan, Paşaköy, Kızılkise, Ulağı.

⁴⁵ Göl

⁴⁶ Ulağı, Çorakdere

⁴⁷ Ulağı

⁴⁸ Hacı Hamza

⁴⁹ Hacı Hamza, Kızıltepe, Dodurga, Akviran, Karaviran

⁵⁰ Hacı Hamza, Kızıltepe, Dourga, Akviran, Karaviran.

⁵¹ 1894 yılında Maden-i Sim kazasının ismi Gümüşhacıköy olmuştur.

⁵² Hacıköy

⁵³ Çay, İmirler Eslemez, Kanlıca, Ahyarı

⁵⁴ Kanlıcataş, Emirler, Salur,

⁵⁵ Kazanın ismi Gümüşhacıköy olarak geçmektedir. Nahiyeleri Saraycık, Çay

⁵⁶ Saraycık, Hamamözü, Gümüş Madeni

⁵⁷ Kazanın ismi Hacıköy olarak geçmektedir. Nahiyeleri Maden-i Sim, Saraycık ve Hamamözü

⁵⁸ Nefs-i Lâdik

⁵⁹ Ayvalı, Şeyhlü, Aynoz

⁶⁰ Ayvalı, Şeyhli, Heniske, Aynoz, Ezinepazar.

⁶¹ Kara Abdal

⁶² Kara Abdal

⁶³ Kara Abdal

⁶⁴ Sivrikise, Girem, Yenice, Çakıralan

⁶⁵ Sivrikise, Yenice, Çakırlana, Girem.

⁶⁶ Kara Halil

⁶⁷ Kara Halil

⁶⁸ Kara Halil

⁶⁹ Veray, Zeytun, Gelgiras

⁷⁰ Efgani, Elvan Çelebi, Toğla, Gök, Kara Hacib, Veray

⁷¹ Elvan Çelebi Doğla, Karahacib, Veray, Efgani, Gök.

⁷² Ortaköy ve Şeyh Mustafa

⁷³ Veray, Şeyh Mustafa, Ortaköy

bağlanması, sancağın sınırlarını daraltmış ve sancağa bağlı toplam köy sayısını daha da azaltmıştır.

2. Amasya Sancağının Nüfusu

1880-1915 yılları arasında Amasya sancağının nüfusu ile ilgili bilgiler için, 1298 (1881), 1325 (1907) Tarihli Sivas vilayet salnamelerindeki nüfus istatistikleri, 1880-1892 yılları arasında Amasya sancağının da yer aldığı muhtelif Anadolu şehirlerini gezen Fransa vatandaşı ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Vital Cuinet'in *La Turquie D'Asie* adlı eseri ile diğer arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Bu kısımda sancağın nüfusu incelenirken önce sancağa bağlı kazaların en son da sancak geneli nüfusu ele alınacaktır.

2.1 Amasya Merkez kaza nüfusu

Amasya merkez kaza nüfusu Amasya şehri, bağlı nahiye ve köylerinde ikamet edenlerden meydana gelmiştir. 1881 yılında 5 nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 193 köyü olan Amasya merkez kazasının 1881 ve 1915 yılları arasında nüfusunu tablo haline getirdiğimizde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%	1904	%	1915	%
Müslümanlar	41460	82,20	48000	75,42	46396	79,94	52180	81,90
Ermeniler (Gregoryen)	5222	10,35	11000	17,28	8855	15,25	8935	14,02
Rumlar (Ortodoks)	3440	6,82	3000	4,71	2378	4,09	2544	3,99
Protestanlar	138	0,27	1400	2,19	235	0,40	-	-
Kıbtiler ⁷⁵	172	0,34	-	-	68	0,11	-	-
Katolik	-	-	240	0,37	104	0,17	-	-
Yabancı	-	-	-	-	-	-	52	0,08
Toplam	50432	100	63640	100	58036	100	63711	100

Tablo incelendiğinde: 1881 yılında 50.432 olan merkez kaza genel nüfusunun 1892 yılında 63.640'a yükseldiği anlaşılmaktadır. 1881 yılında kaza nüfusunun yaklaşık %82,20'sini Müslümanlar, %10,35'ini Gregoryen Ermeniler, %6,82'sini Ortodoks Rumlar, %0,27'sini Protestanlar ve %0,34'ünü de Kıbtiler oluşturmuştur. 1915 yılındaki nüfusun oranlarına bakılırsa %81,90'ının Müslüman, %14,02'sinin Gregoryen Ermeni ve %3,99'unun Ortodoks Rum ve %0,08'inin de yabancı uyruklu kişilerden meydana geldiği ve kaza nüfusunun 1881 yılına göre %26,63'lük bir artışla 63.711 kişiye ulaştığı görülür. Kaza nüfusu içinde Müslümanlar çoğunlukta olup, Müslümanları Ermeni ve Rumlar takip etmektedir. 1881 yılında kaza genel nüfusu içinde Müslümanların oranı yaklaşık %82,20 iken 1915 yılında az

⁷⁴ 1881 yılı verileri (SVS, 1298, s.102), 1892 yılına verileri (Cuinet, 1892, s. 757), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257), 1915 yılı verileri (BOA.DH.EUM.KLU.10/07: 5) den alınmıştır. 1881 yılı nüfusu 1881 yılından sonraki sayımlarda kadınlar nüfus sayımına dahil edildikleri için kaynaktaki rakamın 2 ile çarpımı suretiyle elde edilmiştir.

⁷⁵ Halk arasında Boşa, Pırpırı, Karaoğlan diye de anılan Çingeneler, Mısır'dan geldikleri tahmin edildiği için Mısır'ın eski yerli halkı olan Kıbtilelere nisbetle Kıbtî diye de anılmaktadır (Altınöz, 2002, s. 773,775).

bir düşüşle %81,90'a gerilemiştir. 1881-1915 yılları arasında kaza nüfusu içerisinde en yüksek artış Ermeniler ve Müslümanlarda gerçekleşmiştir. Müslümanların nüfus artışında 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan iskân edilmek üzere sancağa gönderilen muhacirlerin bir bölümünün kaza merkezi ve bağlı köylerine iskânlarının etkili olduğu değerlendirilmektedir⁷⁶. Ermenilerin nüfus artışının nedeni olarak da sancağa bağlı diğer kazalarda yaşayan Ermenilerin sancak merkezine göç etmelerinin etkili olduğu tahmin edilmektedir. Aşağıda diğer kazaların nüfusları incelenirken de görüleceği üzere Merzifon kazası hariç sancağa bağlı diğer kazalardaki Ermeni nüfusta 1892 yılından 1915 yılına kadarki dönemde dikkat çekici bir azalmanın olduğu anlaşılmaktadır.

2.3 Merzifon Kazası Nüfusu

1881 yılında 1 nahiyesi ve 44 köyü olan Merzifon kazasının nüfusu yaklaşık 19.458 idi (SVS 1298: 104). Merzifon kazasının 1881, 1892 1904 ve 1915 yıllarındaki nüfusu, nüfusun dağılımını tablo haline getirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Merzifon Kaza Nüfusu⁷⁷

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%	1904	%	1915	%
Müslümanlar	13676	70,28	24000	77,36	24449	71,20	24379	66,86
Ermeniler	4498	23,11	5000	16,11	7117	20,72	9461	25,94
Rumlar	170	0,91	1200	3,86	831	2,42	1097	3,00
Protestanlar	486	2,49	700	2,25	901	2,62	977	2,67
Kıbtiler	474	2,43	-	-	660	1,92	-	-
Katolik	-	-	120	0,38	378	1,10	465	1,27
Yabancı Ülke Vatandaşı	-	-	-	-	-	-	82	0,22
Toplam	19458	100	31020	100	34336	100	36461	100

Tablodaki rakamlara göre: kazanın 1881 yılında 19.458 olan nüfusunun %70,28'i Müslüman, 23,11'i Gregoryen Ermeni, %0,91'i Ortodoks Rum, %2,49'u Protestan ve %2,43'ünde Kıbtî olup, nüfus içinde Müslümanların oranı %70,28 iken, %29,72'sini de gayrimüslimler oluşturmuştur. Nüfus içinde Müslümanlar çoğunluk olup onları Ermeniler, Rumlar takip etmektedir. Kazanın 1915 yılındaki nüfusunun ise %66,86'sının Müslüman, 25,94'ünün Gregoryen Ermeni, %3'ünün Ortodoks Rum, %2,67'sinin Protestan 1,27'sinin Katolik ve %0,22'sini de yabancı ülke vatandaşlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır. 1915 yılı kaza nüfusu içinde Müslümanların oranı %66,86 iken, gayrimüslimlerin oranı %33,14 olmuştur. Kaza nüfusu 1881-1915 yılları arasında yaklaşık %87,38 artarken, bu oran Müslümanlarda %78,26,

⁷⁶ 19. yüzyılda sancak genelinde iskân edilen muhacirlerin miktarı ve iskân süreçleriyle ilgili bkz. Kahrıman, Salih ve Gür, Fevzi (2012). Amasya Nüfus Defterleri, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları. /Çatal, Ahmet Caner (2009), 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya Şehrinin Demografik Yapısı ve İskân Siyaseti, Niğde Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

⁷⁷ 1881 yılı verileri (SVS, 1298, s. 104), 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 758), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257), 1915 yılı verileri (BOA.DH.EUM.KLU.10/07: 13) den alınmıştır. 1881 yılı nüfusu 1881 yılından sonraki sayımlarda kadınlar nüfus sayımına dahil edildikleri için kaynaktaki rakamın 2 ile çarpımı suretiyle elde edilmiştir.

Ermenilerde %110, 33 ve Rumlarda ise %545,29 olarak gerçekleşmiştir. Müslüman nüfusun artışında zikredilen dönemde kazaya yerleştirilen muhacirler etkili olmuştur.

Mesela 1883-84 yılında kazaya iki yüz dokuz hanede beş yüz dört muhacir nüfus iskân edilmiştir (SVS, 1301, s. 194). 1888 yılında Merzifon kazası civarındaki Mahzen denilen yerde 13 hane Livane muhaciri evleri yapılarak yerleştirilmiş ve Hamidiye köyü kurulmuştur (BOA.İ.DH.1085/85102, DH.MKT.1503/3). 1888 yılında Miri Çayırı Mevkii'ne Batum muhacirlerinden Arif Ağa ve beraberindeki bir grup muhacir yerleştirilmiştir. (BOA.DH.MKT.1507/21). 1893 yılından sonra yine Tatar muhacirlerinden bir grup yerleştirilmiştir (Yasar, 2013a, s.185). 1899 yılında Tiflis'ten çok sayıda hayvanı ve kendisine tâbi on dört hane ile birlikte gelmiş olan Mir Musa ve Ali Bey'e maiyetleriyle birlikte iskanları için 6.000 dönüm ziraate elverişsiz, 1.000 dönüm de ziraate elverişli arazi tahsis edilmiştir (BOA.Y.EE.134/1: 1-3). 1903 yılında da Dobruca bölgesinden gelen bir grup muhacir yerleştirilmiştir (BOA.HR.MHC.02-72/47: 1). 1906 yılında Kafkas muhacirlerinden bir grup Merzifon kazası Nuri Düzü Mevkii'ne yerleştirilmiş ve buranın ismi Bayezid şekline çevrilerek Bayezid köyü kurulmuştur (BOA.İ.HUS.146/1324: 2). Bu örnekler, kazaya çok sayıda muhacirin iskân edildiğini ve kazadaki Müslüman nüfusun artışına yol açtığını göstermektedir.

Kazada Ermeni nüfusun artışının nedenleri olarak daha önceki dönemlerde diğer kazalara bağlı bazı Ermeni köylerinin sonradan kazaya bağlanması⁷⁸ yanında, Hınçakların 1892-93 yıllarında Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Tenüs ve Aziziye'yi kapsayan bölgenin kalkışma merkezi olarak Merzifon'u seçmeleri ve bölgede Hınçak Komitesi adına isyan faaliyetlerini yürütmek üzere *Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi'*ni⁷⁹ kurmaları da (BOA.Y.A.HUS.269/88:2) gösterilebilir.

Rum nüfusun artmasında önceleri başka kazalara bağlı bazı Rum köylerinin kazaya bağlanması etkili olmuştur⁸⁰. Yunanlıların Pontus adını verdikleri Trabzon ve Samsun çevrelerinde bağımsız bir Rum Devleti kurulması yönünde tahrik ve teşvikleri⁸¹, bu yöndeki

⁷⁸ Mesela 1831 (BOA.NFS.d.2143: 35), 1845 (BOA.ML.VRD.TMT.13539: 2) ve 1857 (BOA.EV.d.16174: 2a) yıllarında Gümüş kazasına bağlı olan Körköy, 1831 (BOA.NFS.d.2143: 15), 1845 (BOA.ML.VRD.TMT.d.13904: 1) ve 1857 (BOA.EV.d.16174: 2a) yılında Gelingiras kazasına bağlı olan Ermeni Yenicesi köyü 1915 yılında Merzifon kazasına bağlı olarak gözükmektedir.

⁷⁹ Komitenin adı belgelerde Küçük Ermenistan İhtilal Şirketi (BOA.Y.A.HUS.269/88:2), Küçük Ermenistan'ın Hınçakyan İhtilal Güruhu (BOA.Y.MTV.74/94:2), Hınçakyan Sosyalist İhtilal Güruhu (BOA.Y.MTV.74/94:3-8) gibi farklı isimlerle geçmektedir. Komitenin Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat, Kayseri, Çorum, Gümüşhacıköy, Sungurlu, Vezirköprü ve Gemerek'te şubeleri vardı (BOA.Y.A.HUS.269/88:2). Merkez idare meclisi mahalli teşkilatların idare meclisleri tarafından seçilmiş üyelerden oluşmaktaydı. Bu üyelerden bazıları şunlardı: Merzifon-Mize ve Vahram Efendi, Edzona-Sivas, Yonorik-Tokat, Aşuk-Amasya, Derzade-Yozgat, Hıraz-Kayseri, Gıyat-Çorum, Emrub-Sungurlu, Viçin-Hacıköy (BOA.Y.MTV.74/94:2).

⁸⁰ Osmanoğlu köyünün ise daha önce Havza kazasına bağlı iken 1894 yılında Merzifon'a bağlandığı anlaşılıyor (BOA.DH.MKT.252/17: 1).

⁸¹ İçişleri Bakanı Fethi Bey, 29 Aralık 1921 Tarihinde mecliste yaptığı açıklamada Yunan Hükümeti ile iş birliği içinde olan yerli Rumların Karadeniz bölgesinde Rum çoğunluğu sağlamak için Rusya'dan getirilen çok sayıda Rum'u Samsun ve çevresine yerleştirdiğini ifade etmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, 15. Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1: 215). Ali Güler'de kaynak belirtmeden 1870'li yıllardan 1918 yılına kadar yaklaşık 50 yıllık bir süreçte sadece Samsun'a 30.000 Rum muhacir getirildiğini ifade etmektedir (Güler, 1995, s. 92).

faaliyetleri organize etmek üzere Merzifon'daki Amerikan Koleji'nde kurulan Pontus Kulübü'nün çabalarının da (TBMM Zabıt Cerideleri, 15. Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1: 218) etkili olduğu söylenebilir.

2.4 Maden-i Sim (Gümüşhacıköy) Kazasının Nüfusu

1881 yılında 1 nahiyeye ve 41 köyü olan Maden-i Sim kazasının toplam nüfusu 22.238 idi. Kaza geneli nüfusunu 1881-1915 yılları arasındaki miktarı ve dağılımı tablo haline getirildiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. Maden-i Sim Kazası Nüfusu⁸²

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%	1904	%	1915	%
Müslümanlar	16280	73,20	17005	68,13	24719	78,93	24633	77,22
Ermeniler (Gregoryen)	1944	8,74	6370	25,52	3247	10,36	3485	10,92
Rumlar (Ortodoks)	4060	18,25	940	3,76	3205	10,23	3610	11,31
Protestanlar	104	0,46	530	2,12	145	0,46	169	0,52
Katolik	-	-	112	0,44	-	-	-	-
Toplam	22238	100	24957	100	31316	100	31897	100

Tabloya göre: 1881 yılında 22.238 olan nüfusun %73,20'si Müslüman, %8,74'ü Gregoryen Ermeni, %18,25'i, Ortodoks Rum ve %0,46'sı da Protestan idi. 1881'de 22.238 olan nüfus 1892'de 24.957'ye, 1904'de 31.316'ya ve 1915 yılında da 31.897 kişiye ulaşmıştır. 1881 yılında nüfusun %73,20'sini Müslümanlar, %26,80'ini de gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Nüfusun 1915 yılındaki dağılımına bakıldığında 31897 kişiden %77,22'sinin Müslüman, %10,92'sinin Gregoryen Ermeni, %11,31'inin Ortodoks Rum ve 0,52'sinin de Protestanlardan ibaret olduğu, genel nüfusun %77,22'sinin Müslüman %22,78'inin gayrimüslim olduğu görülmektedir. Kaza nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşurken Müslümanları Rumlar ve Ermeniler takip etmektedir. Kaza genel nüfusu 1881-1915 yılları arasında yaklaşık %43,43 oranında artmıştır. Bahsi geçen zaman aralığında yaklaşık olarak Müslüman nüfus %51,30, Ermeni nüfus %77,22 artış gösterirken sayımlarda hata yapılmadığı kabul edilirse Rum nüfus da yaklaşık %10 gibi bir azalma olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman nüfusun artışında olağan nüfus artışı yanında kazaya iskân edilen Kırım, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen muhacirler⁸³ de rol oynamışlardır (BOA. İ.ŞD.12/6710). 1881 yılında 41 köyü olan kazanın 1912 yılında köy sayısının 54'e ulaşmış olması da bunu doğrulamaktadır. Ermeni nüfusun artışında ise kazadaki Gümüş madeninden dolayı diğer kazalardan Ermenilerin bu kazaya göç etmiş oldukları ihtimali akla daha yakın görülmektedir.

⁸² 1881 yılı verileri (SVS, 1298, s. 107), 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 765), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257), 1915 yılı verileri (BOA.DH.EUM.KLU.10/07: 19) dan alınmıştır. 1881 yılı nüfusu 1881 yılından sonraki sayımlarda kadınlar nüfus sayımına dahil edildikleri için kaynaktaki rakamın 2 ile çarpımı suretiyle elde edilmiştir.

⁸³ Mesela bu muhacirlerden bir grubu Beylik Çayırı denen yere iskân edilmişler, yerel yetkililer tarafından iskan edildikleri yerin isminin Beylik Çayırı Mahallesi olması teklif edilmiş (BOA.DH.MKT.1884/89), bu teklif merkezi hükümet tarafından uygun bulunmuştur (BOA. İ.ŞD.12/6710).

2.5 Lâdik Kazasının Nüfusu

1881 yılında 1 nahiye ve 66 köyün bağlı olduğu Lâdik kazasının nüfusu yaklaşık 10.702 kişi idi. Kazanın 1881 ve 1915 yılları arasındaki miktarı ve dağılımını tablo haline getirdiğimizde şu tablo ortaya çıkmaktadır.

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%	1904	%	1915	%
Müslümanlar	8012	74,86	31995	75,43	16207	76,83	15861	75,08
Ermeniler (Gregoryen)	1260	11,77	7330	17,28	319	1,51	343	1,62
Rumlar (Ortodoks)	1430	13,36	2000	4,71	4566	21,64	4920	23,29
Protestanlar	-	-	930	2,19	-	-	-	-
Katolik	-	-	160	0,37	-	-	-	-
Toplam	10702	100	42415	100	21092	100	21124	100

Tablo irdelendiğinde; 1881 yılında 10.702 olan kaza nüfusunun 1892 yılında 42.415'e yükseldiği, 1904 yılında ise 21.092'ye düştüğü ve 1881 yılına göre yaklaşık %97,38 artışla görülür 21.124'e yükseldiği görülür. 1892 yılı verilerinde hata yoksa kaza nüfusunda 1892 yılındaki rakamlara göre çok büyük bir artış olduğu fakat bu miktarın 1904 yılı verilerinde düştüğü anlaşılmaktadır. 1881 yılında 1 nahiye 66 köyü olan kazanın (SVS, 1298, s. 147), 1892 yılında nahiye sayısının 5'e, köy sayısının da 195'e ulaşmış olması (Cuinet, 1892, s. 738), 1912 yılında tekrar nahiye sayısının 1'e köy sayısının da 80'e gerilemesi (DS, 1328, s. 712), kaza nüfusundaki bu artış ve azalışı izah eder niteliktedir⁸⁵.

1881 yılında nüfusun dağılımına bakıldığında; %74,86'sının Müslüman, %11,77'sinin Gregoryen Ermeni, %13,36'sının da Ortodoks Rumlardan oluştuğu ortaya çıkar. 1915 yılındaki dağılımda da %75,08 oranla Müslümanların çoğunlukta olduğu, Müslümanları %23,29 ile Rumlar ve Rumları da %1,62 ile Ermeniler takip etmiştir. 1881 yılına göre 1915 yılındaki genel nüfus içinde Müslümanların oranında bir miktar azalma olmuş, Rumların oranında ise yaklaşık %9,93'lük bir artış olmuştur. Ermenilerin oranında da yaklaşık %10'luk bir azalma gerçekleşmiştir. 1881 yılına göre 1915 yılında yaklaşık olarak Müslüman nüfus %97,96, Rum nüfus %234, genel nüfus %97,38 artarken Ermeni nüfus 73,77 azalmıştır. Müslüman nüfusun artışında olağan nüfus artışı yanında kazaya iskân edilen muhacirler de önemli rol oynamıştır. Nitekim 1881 yılında köy sayısı 66 iken yeni kurulan köylerle bu sayı 1912 yılında 80'e ulaşmıştır. Rum nüfusun artışında yukarıda da bahsedildiği gibi Pontus Cemiyeti'nin izlediği politika ve bölgeye dönük Rum nüfusu iskân etme çabalarının belirleyici olduğu değerlendirilmektedir. Aynı dönemde Lâdik'te Ermeni nüfus azalırken Amasya merkez ve

⁸⁴ 1881 yılı verileri (SVS 1298: 110), 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 767), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257), 1915 yılındaki veriler (Karpat, 2003, s. 216-217)'den alınmıştır. 1881 yılı nüfusu 1881 yılından sonraki sayımlarda kadınlar nüfus sayımına dahil edildikleri için kaynaktaki rakamın 2 ile çarpımı suretiyle elde edilmiştir.

⁸⁵ Kazanın sınırlarında 1881-1915 yılları arasındaki dönemde zaman zaman değişiklikler olduğu, buna bağlı olarak da kaza sınırları ve köy sayısının değiştiği bilinmektedir. Mesela önceleri Havza kazasına bağlı olan Güvekise, Bergoş ve Kirash köyleri 31 Mayıs 1900 Tarihinde Lâdik kazasına bağlanmıştır (BOA.DH.MKT. 2353/41). 15 Eylül 1908 Tarihinde yapılan düzenleme ile Kara Abdal nahiyesine bağlı Sırakeçe köyü Lâdik'e bağlanırken, Kabacağöz, Terzilitaş ve Oluk Zararbaşı köyleri Kara Abdal nahiyesine bağlanmıştır (BOA.DH. MKT.1294/88).

Merzifon kazalarındaki Ermeni nüfusun sürekli artış göstermesi, Ermenilerin Lâdik'ten adı geçen kazalara ya da Rusya'ya⁸⁶ göç ettiği ihtimalini güçlendirmektedir.

2.6 Osmancık Kazası Nüfusu

1881 yılında Osmancık kazasının 1 nahiyesi, 132 köyü ve 15.392 nüfusu vardı. (SVS 1298: 113). Aynı yıl nüfusun dağılımına bakıldığında yaklaşık %98,44'ünün Müslüman, %0,59'unun Kıbtî, %0,03'ünün Ortodoks Rum ve %0,01'inin Ermeni olduğu ortaya çıkar. Nüfusun çoğunluğu Müslüman iken Müslümanları Kıbtîler takip etmişlerdir. Müslüman ve Kıbtî dışında 6 Ortodoks Rum, 2 de Gregoryen Ermeni yaşadığı anlaşılmaktadır. 1881 ve 1892 yıllarında kaza nüfusu dağılımını tablo haline getirilirse aşağıdaki tablo ortaya çıkar.

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%
Müslümanlar	15152	98,44	20000	89,40
Ermeniler (Gregoryen)	2	0,01	730	3,26
Rumlar (Ortodoks)	6	0,03	980	4,38
Protestanlar	-	-	540	2,41
Katolik	-	-	120	0,53
Kıbtîler	92	0,59	-	-
Toplam	15392	100	22370	100

Tabloya göre: 1881'den 1892 yılına kadar kaza nüfusu yaklaşık %45,33 oranında artarak 22.370'e ulaşmıştır. Nüfusun 1892 yılındaki dağılımına bakıldığında Müslümanların %89 ile yine çoğunluk olduğu, Müslümanları sırasıyla %4,38 ile Ortodoks Rumlar, %3,26 ile Gregoryen Ermeniler takip etmiştir. 1881 yılından sonra kaza nüfusu içinde Protestan ve Katoliklerin olmasına bakılarak Misyonerlerin kazada yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerinde başarılı oldukları söylenebilir. 1894 yılında kaza Amasya sancağından ayrılarak coğrafi yakınlığı nedeniyle Çorum sancağına bağlanmış, bu yüzden de 1894 yılından sonraki sayımlarda nüfusu Amasya sancağı nüfusu içinde değerlendirilmemiştir.

2.7 Köprü Kazası Nüfusu

1881 yılında Amasya sancağına bağlı kazalar içinde 33.931 kişi ile merkez kazadan sonra en fazla nüfusa sahip olan kaza Köprü kazasıdır. 1881 yılında 1 nahie ve 93 köyün bağlı olduğu Köprü kazasının 1881 ve 1915 yılları arasındaki nüfusu ve dağılımı tablo haline getirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

⁸⁶1878-1894 yılları arasında Amasya, Merzifon, Tokad, Sivas vs. yerlerden Rusya'ya bazı Ermenilerin arazilerini satarak göç ettikleri bilinmektedir (BOA.Y.PRK.UM.42/3).

⁸⁷ 1881 yılı verileri (SVS, 1298, s. 113), 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 763-764), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257). 1881 yılı nüfusu 1881 yılından sonraki sayımlarda kadınlar nüfus sayımına dahil edildikleri için kaynaktaki rakamın 2 ile çarpımı suretiyle elde edilmiştir.

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%	1904	%	1915	%
Müslümanlar	31174	91,87	19500	80,84	40571	87,52	41727	89,54
Ermeniler (Gregoryen)	2146	6,32	3000	12,43	664	1,43	-	-
Rumlar (Ortodoks)	97	0,28	1000	4,14	4449	9,59	4856	10,42
Protestanlar	170	0,50	500	2,07	352	0,75	18	0,038
Kıbtiler	124	0,36	-	-	310	0,66	-	-
Katolik	-	-	120	0,49	7	0,15	-	-
Milliyeti Bilinmeyen	220	0,64	-	-	-	-	-	-
Toplam	33931	100	24120	100	46353	100	46601	100

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla 1881 yılında yaklaşık 33.931 kişi olan kaza nüfusunun %91,87'si Müslüman, %6,32'si Gregoryen Ermeni, %0,64 yabancı ülke vatandaşı, %0,50'si Protestan, %0,36'sı Kıbtî ve %0,28'i de Ortodoks Rum idi. 1892 yılında Cuinet'in kaza nüfusu ile ilgili olarak verdiği rakamlara göre; 1881'den 1892 yılına kadar olan 11 yıllık dönemde kaza nüfusu yaklaşık %28,91, nüfus içinde Müslümanların oranı ise %11 azalmıştır. Kaza nüfusu ile ilgili olarak 1881-1915 yılları arasında referans aldığımız -1881, 1904 ve 1915 yıllarına ait resmi verilerde Müslümanların kaza nüfusu içindeki oranının %87,52'nin altına düşmemesi, Cuinet'in Müslüman nüfusu az, gayrimüslim nüfusu fazla göstermeye çalıştığı izlenimini ortaya koymaktadır. 1881 yılından sonra gayrimüslimler içinde Rumların nüfusu artış gösterirken Ermenilerin nüfusunda ciddi bir azalma gözlenmektedir. Aynı nüfus hareketi Lâdik kazasında da izlenmektedir. Burada Ermeni nüfusun azalmasının nedeni olarak Ermenilerin Merzifon ve Amasya merkez kazalarına ya da Rusya'ya⁸⁹ göçleri tahmin edilmektedir. Rum nüfustaki artışın ise Merzifon kazası bahsinde de zikredildiği gibi Yunanistan'ın bölgede Pontus Devleti kurulması yönündeki çabalarının uzantısı olarak bölgeye farklı yerlerden gelen Rumları iskân ederek demografik yapıyı değiştirme planlarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

2.8 Mecidözü Kazası Nüfusu

1881 yılında merkez kaza ve Köprü kazalarından sonra 23.992 kişiden oluşan nüfusuyla Amasya sancağının nüfus bakımından 3. sıradaki kazası olan Mecidözü'ne 3 nahiye ve 97 köy bağlı idi. 1881 ve 1915 yılları arasında kaza nüfusunun dağılımını tablo haline getirdiğimizde karşımıza şu tablo çıkmaktadır.

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%	1904	%
Müslümanlar	23730	98,90	18700	84,27	35306	96,94
Ermeniler (Gregoryen)	112	0,46	2000	9,01	229	0,62

⁸⁸ 1881 yılı verileri (SVS, 1298, s. 116), 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 762), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257), 1915 yılı verileri (BOA.DH.EUM.KLU.10/07: 3) den alınmıştır. 1881 yılı nüfusu 1881 yılından sonraki sayımlarda kadınlar nüfus sayımına dahil edildikleri için kaynaktaki rakamın 2 ile çarpımı suretiyle elde edilmiştir.

⁸⁹ 1878-1894 yılları arasında Amasya, Merzifon, Tokad, Sivas vs. yerlerden Rusya'ya bazı Ermenilerin arazilerini satarak göç ettikleri bilinmektedir (BOA.Y.PRK.UM.42/3).

⁹⁰ 1881 yılı verileri (SVS, 1298, s. 118), 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 772), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257). 1881 yılı nüfusu 1881 yılından sonraki sayımlarda kadınlar nüfus sayımına dahil edildikleri için kaynaktaki rakamın 2 ile çarpımı suretiyle elde edilmiştir.

Rumlar (Ortodoks)	16	0,06	920	4,14	739	2,02
Protestanlar	132	0,55	450	2,02	145	0,39
Kibtiler	2	0,008	-	-	-	-
Katolik	-	-	118	0,53	-	-
Toplam	23992	100	22188	100	36419	100

Tabloya göre: 1881 yılında 23.992 kişiden oluşan kaza nüfusunun %98,90'ı Müslüman, %0,46'sı Gregoryen Ermeni, %0,55'i Protestan, %0,06'sı Ortodoks Rum ve %0,008'i de Kıbtı idi. 1892 yılına ait Cuinet'in verdiği rakamlara göre -kazaya bağlı nahiye sayısı 7'ye köy sayısı da 135'e çıkmasına rağmen- kaza nüfusunun 1881 yılına göre yaklaşık %7 azaldığı, nüfus içinde Müslümanların oranı azalırken gayrimüslimleri oranının arttığı görülmektedir. 1881 ve 1892 yıllarında ait nüfus sayısında ve dağılımındaki benzerlik Köprü kazasında da gözlenmektedir. Mecidözü kazasının 1881 yılındaki nüfus ve dağılımı 1904 yılındaki Osmanlı resmi verileriyle uyumlu olması. Cuinetin 1892 yılındaki rakamlarının hatalı olduğu, gayrimüslim nüfusu bilinçli olarak fazla göstermeye çalıştığı tahmin edilebilir.

Mecidözü kazası, 1912 yılından sonra Çorum sancağına bağlandığı için 1915 yılındaki nüfusu Amasya sancağı içinde değerlendirilmemiştir. 1881 yılındaki kaza nüfusu 1904 yılındaki nüfusuyla karşılaştırıldığında yaklaşık 51,79 artarak 36.419'a ulaştığı ortaya çıkmaktadır. 1904 yılındaki verilere göre çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu kaza nüfusunun %96,94'ünün Müslüman, %0,62'sinin Ermeni, %2,02'sinin Ortodoks Rum ve %0,39'unun da Protestan idi. 1881 yılında kaza nüfusu içindeki oranları %0,06 olan Ortodoks Rumların 1915 yılında %2,02'ye çıktığı anlaşılmaktadır. Bu artışta Canik sancağından gönderilen ve kazaya iskan edilen Rumların neden olduğu etkili olduğu değerlendirilmektedir (BOA.DH.ŞFR.571/5).

Kazaya 1881-1912 yılları arasında bazı Müslüman muhacir grupları iskân edilmiştir. Mesela 1898 yılında bir grup Livane muhaciri kazaya bağlı Veray nahiyesine yerleştirilmiştir. (BOA.Y.PRK.UM.134/36). 1901 yılında da Kuyucak adlı mevkiye yine bir grup muhacir yerleştirilerek bir köy oluşturulmuş ve Mesudiye ismi verilmiştir (BOA.A.}MKT.MHM. 515/26). Karapapak muhacirlerinden bir grup da kazada iskân edilmiştir (BOA.DH. ŞFR.268/70). Mecidözü kazasında 1881 yılında 97 olan köy sayısı da kurulan bu muhacir köyleri nedeniyle 1912 yılında 135'e yükselmiştir.

2.9 Havza Kazasının Nüfusu

1883 yılından önce Amasya merkez kazasının bir nahiyesi olan Havza (DS 1295: 375) 1883 yılından itibaren kaza statüsünü kazanmıştır (SVS, 1300, s. 100-116). Bu yüzden Havza nahiyesinin nüfusu 1881 yılında Amasya merkez kaza içinde değerlendirildiğinden kaza statüsünde ele alınamamıştır. Kazanın 1892-1915 yılları arasındaki nüfusu ve dağılımı tablo haline getirildiğinde aşağıdaki rakamlar görülmektedir.

Tablo 10. *Havza Kaza Nüfusu*⁹¹

Etnik ve Dini Grup	1892	%	1904	%	1915	%
Müslümanlar	18800	84,22	16576	69,32	17494	68,16
Ermeniler (Gregoryen)	2000	8,96	53	0,22	316	1,23
Rumlar (Ortodoks)	960	4,30	7246	30,30	7852	30,59
Protestanlar	450	2,01	5	0,02	-	-
Katolik	110	0,49	31	0,12	-	-
Toplam	22320	100	23911	100	25666	100

1892 yılında 4 nahiye ve 140 köyün bağlı olduğu kazanın tabloya göre nüfusu 22.320'dir. Müslümanların çoğunlukta olduğu bu nüfusun %84,22'si Müslüman, %8,96'sı Gregoryen Ermeni, %4,30'u Ortodoks Rum, %2,01'i Protestan ve %0,49'u da Katolik idi. 1892 yılına göre 1915 yılında kaza nüfusu yaklaşık %15 artarak 25.666'ya yükselmiştir. Kaza nüfusunun 1915 yılındaki dağılımına bakıldığında; Müslümanların %68,16 ile yine çoğunluğu oluşturduğu, Müslümanları %30,59 ile Ortodoks Rumların ve %1,23 ile Gregoryen Ermenilerin takip ettiği görülmektedir. Lâdik ve Köprü kazalarında olduğu gibi Havza kazasında da 1881-1915 yılları arasında Müslümanların ve Gregoryen Ermenilerin sayısı azalırken Ortodoks Rumların sayısının arttığı görülmektedir. Müslümanların sayısının azalmasının nedeni olarak kazanın idari sınırlarındaki değişikliklerle kazaya bağlı bazı köylerin komşu kazalara bağlanması gösterilebilir. 1892 yılında 140 olan köy sayısının 1912 yılında 84'e düşmesi bu tahmini güçlendirmektedir. 1892 yılında kaza nüfusu içinde %4,30 payı olan Rum nüfusun oranının, 1915 yılında %30,59'a yükselmiş olması kazaya bu süreçte çok sayıda Rum'un iskân edildiğini ortaya koymaktadır. Bunun da yukarıda Merzifon kazası ile ilgili kısımda değinildiği gibi Yunanistan Devleti ve Pontus Cemiyeti'nin Karadeniz bölgesinde kurmayı planladıkları Rum Devleti'ne zemin hazırlamak üzere bölgedeki şehirlerin demografik yapısını değiştirme çabalarının neden olduğu değerlendirilmektedir. Kaza nüfusu içinde Ermenilerin azalmasına neden olarak Ermenilerin merkez kazaya ya da Rusya'ya⁹² göçleri ileri sürülebilir

2.10 Amasya Sancağının Genel Nüfusu

Buraya kadar 1881-1915 yılları arasında Amasya sancağının kazalarındaki nüfus yapısı etnik ve dini bakımdan ele alındı. Kaza bazında yapılan analizlerin kaza nüfusları toplanarak sancak düzeyinde de yapılması önemlidir. Yukarıda ele alınan kazalara ait nüfus verileri sancak düzeyinde görmek üzere tablo haline getirildiğinde karşımıza şu tablo çıkmaktadır.

⁹¹ 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 770), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-257), 1915 yılı verisi (BOA.DH.EUM. KLU.10/07: 24-26) dan alınmıştır.

⁹²1878-1894 yılları arasında Amasya, Merzifon, Tokad, Sivas vs. yerlerden Rusya'ya bazı Ermenilerin arazilerini satarak göç ettikleri bilinmektedir (BOA.Y.PRK.UM.42/3).

Tablo 11. Amasya Sancağı Genel Nüfusu⁹³

Etnik ve Dini Grup	1881	%	1892	%	1904	%	1915	%
Müslümanlar	149484	84,93	198000	78,25	204224	81,27	176274	78,18
Ermeniler (Gregoryen)	15184	8,62	37430	14,79	20484	8,15	22540	9,99
Rumlar (Ortodoks)	9219	5,23	11000	4,34	23234	9,24	24879	11,03
Protestanlar	1030	0,58	5500	2,17	1783	0,70	1164	0,51
Kıbtiler	864	0,49	-	-	1038	0,41	-	-
Katolik	-	-	1100	0,43	520	0,20	465	0,20
Yabancı	220	0,12	-	-	-	-	134	0,05
Toplam	176001	100	253030	100	251283	100	225456	100

Tablodaki rakamlar incelendiğinde şunlar söylenebilir: 1881 yılında 176.001 kişi olan sancak nüfusunun %84,93'ü Müslüman, %8,62'si Gregoryen Ermeni, %5,3'ü Ortodoks Rum, %0,58 Protestan ve %0,12'si yabancı idi. Tablo-2'de de görüleceği üzere 1881 yılında toplam 693 köyü olan sancağın 1912 yılında idari değişiklikler sonucu köy sayısı 558'e gerilemesine rağmen 1881'den sonraki yıllarda Katolik ve yabancıların nüfusu azalırken Müslüman, Gregoryen Ermeni, Ortodoks Rum, Protestan ve Kıbtilerin sayıları artış göstermiştir. 1915 yılında 225.456'ya ulaşmış olan sancak nüfusunun %78,18'i Müslüman, %11,03'ü Ortodoks Rum, %9,9'u Gregoryen Ermeni, %0,51'i Protestan, %0,20'si Katolik ve %0,05'i yabancı idi. 1881 yılına göre 1915 yılında sancak genel nüfusu yaklaşık %28,09, Müslümanlar %17,92, Gregoryen Ermeniler %48,44, Ortodoks Rumlar %169,86 ve Protestanlar %13 artmıştır. Katoliklerde ise nüfus azalmıştır. Çoğunluğu oluşturmasına rağmen Müslüman nüfusun artış oranı Ermeni ve Rumlardan olduğu kadar genel nüfus artış oranından da düşük görünmektedir. Bunun temel nedeni 1912 yılından sonra Çorum sancağına bağlanan ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Mecidözü kazasının 1915 yılındaki sancak nüfusuna dahil edilmemesidir. Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi 1881 yılında sancağın kaza sayısı 7 iken 1915 yılında 6'ya düşmüştür. Bir kaza eksik sayılmasına rağmen sancak geneli Müslüman nüfusun 1881 yılına göre 1915 yılında yaklaşık %17,92 artışında nüfusun olağan artışı yanında sancağa yerleştirilen muhacirlerin önemli katkısı olmuştur. Mesela 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nı müteakiben Anadolu'ya gelen muhacirlerden 15.000'i Sivas vilayeti ve Amasya sancağına (BOA.Y.PRK.KOM.1/52), 1890 yılında 74 hane Çerkez muhaciri Gümüşhacıköy kazasına (BOA.DH.MKT.1739/ 49), 1905 yılında 72 hane Dağıstan muhaciri Amasya merkez kazasına (BOA.DH.MKT.2784/55) iskân edilmişlerdir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aynı dönemde Sivas vilayet genelindeki Müslüman nüfusun %22,59⁹⁴, genel nüfusun ise

⁹³ 1881 yılı verileri (SVS, 1298, s. 102, 104, 107, 110, 113, 116, 118), 1892 yılı verileri (Cuinet, 1892, s. 740), 1904 yılı verileri (SVS, 1325, s. 256-157), 1915 yılı verileri Lâdik kazası -listede eksik olduğu için- Lâdik kazası hariç (BOA.DH.EUM.KLU.10/07), Lâdik kazası ise (Karpaz, 2003, s. 216-217)'den alınmıştır. 1881 yılına ait veriler ilgili salnamedeki verilen rakamların iki ile çarpımı suretiyle elde edilen sayılar toplanarak elde edilmiştir.

⁹⁴ Bu oranlar Sivas eyalet genelindeki Müslüman nüfusun 1881/82-1893 sayım sonuçlarına ait 766.558 ile 1914 yılına ait 93.9735 olan nüfus verileri karşılaştırılarak bulunmuştur (Karpaz, 2003, s. 188, 216-217).

%26,19 arttığı dikkate alınır⁹⁵ sancak genelindeki Müslüman nüfusun 1881-1915 arasındaki yaklaşık % 17,92 olan artış oranının vilayet genelindeki Müslüman ve genel nüfus artış oranının gerisinde kaldığı anlaşılır. Bunun nedeni olarak da sancağın 1881 yılına göre 1 kazasının eksilmesi gösterilebilir.

1881-1915 arasında Rum nüfusun yaklaşık %169,86 gibi sancak geneli, Müslüman ve Ermeni nüfus artış oranından çok yüksek bir artış göstermesi olağan nüfus artışıyla izah edilmesi güç bir durumdur. Bu veriden Pontus Cemiyeti'nin bölgedeki demografik yapıyı değiştirerek Pontus Devleti kurabilmek için dışarıdan getirilen Rum göçmenleri bölgeye iskân girişimlerinin çok başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Sancağın 1881-1915 yılları arasındaki Rum nüfustaki %169,86 değişim Sivas eyalet genelindeki %99,20⁹⁶ artış ile kıyaslandığında daha yüksek olduğu görülür. Aynı dönemde Vilayet genelindeki Müslüman nüfus %22,59, genel nüfus ise %26,19 artmıştır. Amasya sancağında olduğu gibi Sivas vilayet genelinde de Rum nüfusun hem Müslüman hem de genel nüfus artışından daha yüksek bir artış göstermiş olması sadece Amasya sancağına değil vilayet genelinde de dışarıdan getirilen Rumları yerleştirerek demografik yapıyı değiştirmeye dönük planlı bir faaliyetin yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Aynı dönemde Ermeni nüfusun ise Lâdik, Körü ve Havza kazalarında azalmasına rağmen sancak genelinde %48,44 artması her ne kadar bazıları Rusya'ya göç etmişse de adı geçen kazalardan ayrılan Ermenilerin çoğunun sancak dışına çıkmadığı, genelde merkez, Merzifon ve Gümüşhacıköy gibi kazalara göç ettiklerini ortaya koymaktadır. Sancağın 1881-1915 yılları arasındaki Ermeni nüfusundaki %48,44 değişimi Sivas eyalet genelindeki % 23,04 ve imparatorluk genelindeki %15,94⁹⁷ artış oranları ile kıyaslandığında hem eyalet geneli hem de imparatorluk genelindeki artış oranından daha yüksek olduğu ortaya çıkar.

Sancak genelinde Protestan ve Katolik misyonerlerin çabaları sonucu birer cemaat oluşturulmuş olsa de 1881-1915 yılları arasında cemaat üyelerinin sayısını artırmakta pek başarılı olamadıkları anlaşılmaktadır. Her iki cemaat mensuplarının bahsi geçen zaman aralığında nüfus artış hızları %1'in altında kalmıştır.

1881 yılına göre 1915 yılında sancak genel nüfusu yaklaşık %28,09 artış gösterdiği hatırlanırsa sancağın genel nüfusunun artış oranının aynı dönemde bağlı olduğu Sivas eyaleti genel nüfusundaki %26,19 artış oranından daha yüksek olduğu görülür.

⁹⁵ Bu oranlar Sivas eyalet genelindeki Müslüman nüfusun 1881/82-1893 sayımına ait 766.558 rakamı ile 1914 yılına ait 939.735 rakamı, eyalet genel nüfusu ile ilgili oran da 1881/82-1893 sayımına ait 926.671 olan nüfus ile 1914 yılına ait 1.169.443 rakamı karşılaştırılarak bulunmuştur (Karpat, 2003, s. 188, 216-217).

⁹⁶ Bu oran Sivas eyalet genelindeki Rum nüfusun 1881/82-1893 sayım sonuçlarına ait 37.813 ile 1914 yılına ait 75.324 olan nüfus verileri karşılaştırılarak bulunmuştur (Karpat, 2003, s.188, 216-217).

⁹⁷ Bu oran ülke genelindeki Ermeni nüfusun 1881/82-1893 sayım sonuçlarına ait 1.001.465 ile 1914 yılına ait 1.161.169 olan nüfus verileri karşılaştırılarak bulunmuştur (Karpat, 2003, s.188, 226).

Sonuç

Buraya kadar 1880-1915 yılları arasında Amasya sancağının idari durumu ve nüfus yapısı hakkında verilen bilgilerden hareketle şunlar söylenebilir: 1881 yılından önce olduğu gibi Amasya sancağı, 1881-1915 yılları arasında da Sivas vilayetine bağlı olarak sancak statüsünü devam ettirmiştir. Bu süre içinde yine daha önce olduğu gibi sancağın sınırları ve kaza sayılarında bazı değişiklikler olmuştur. Amasya sancağına 1880 yılında Amasya merkez kazası, Erbaa, Zile, Merzifon, Lâdik, Maden-i Sim, Osmancık, Köprü, Mecidözü olmak üzere 9 kaza bağlı iken 1915 yılında kaza sayısı idari taksimattaki düzenlemelerin sonucu olarak 6'ya düşmüştür. Sancağın sınırları içinde çok sayıda muhacir iskân edilmesine rağmen kaza sayısının azalmasına, sınırları daralmasına bağlı olarak köy sayısı azalmıştır. 1881 yılında sancağa bağlı köy sayısı 693 iken 1912 yılında 558'e gerilemiştir. *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* Sivas vilayetinde de uygulanmış, buna bağlı olarak Amasya sancağında da idari taksimat sancak, kaza, nahiye ve köyler şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Bu idari birimlerde yeni yönetim birimleri oluşturulmuş, ayrıca gerekli idari personel görevlendirilmiştir. İstihdam edilen personelin sayıları ve kazalara göre oranlarının da zaman içerisinde değiştiği fakat merkez kazada daha fazla olduğu, personel içinde gayrimüslimlerin de yer aldığı gözlenmiştir.

1880-1915 yılları arasında Amasya sancağının nüfus yapısında da ciddi değişiklikler görülmüştür. Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen çok sayıda muhacir sancak sınırları içinde iskân edilmiş, iskân faaliyetleri doğal olarak sancağın sosyal yapısı ve nüfusunun dağılımı değiştirmiştir. 1881 yılında 176.001 olan sancak nüfusu ilerleyen yıllarda kaza sayısı azalmasına rağmen gerek olağan nüfus artışı gerekse muhacir iskânlarının sonucu olarak 1915 yılına kadar yaklaşık %28,09 artarak 225.456'ya ulaşmıştır. Bu artış oranı yaklaşık %26,19 olan sancağın bağlı olduğu Sivas vilayet ortalamasından %1,9 fazladır. 1881 yılında sancak genel nüfusunun %84,93'ünü oluşturan Müslümanların oranı 1915 yılında azalarak %78,18'e gerilemiş, sancak genel nüfusu içinde gayrimüslimlerin oranı artmıştır. Bu oranın değişmesinde halkının çoğunluğu Müslüman olan bazı kazaların -Osmancık, Mecidözü-sancaktan ayrılması yanında bahsi geçen zaman aralığında Yunanistan hükümeti ve Pontus Rum Cemiyeti'nin Karadeniz bölgesinde Pontus Devleti kurma hayali ile demografik yapıyı değiştirme girişimlerinin sonucu olarak sancaktaki Rum nüfusun %169,86 artış göstermesi etkili olmuştur.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. Defterler: EV.d (Evkaf Defteri): 16174, ML.VRD.CMH.d (Maliye Varidat Cizye Muhasebesi Defteri): 534, 6174, ML.VRD.TMT.d (Maliye Nezâreti Varidat Temettuat Defteri): 13539, 13904, NFS.d (Nüfus Defteri): 2143, Yayınlanmış Tahrir Defteri: 387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri H.937(1530), (1997). II.Cilt. Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara.

B. Perakende Belgeler: A.}MKT.MHM (Sadaret Mühimme Kalemi): 515/26, DH.EUM. KLU (Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Umûmi): 10/07, DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi): 252/17, 1294/88, 1507/21, 1739/49,1884/89, 2784/55 DH.MTV (Dahiliye Nezâreti Mütenevvi): 70, DH.ŞFR (Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi): 268/70, 571/5, HR.MHC (Hariciye Nezâreti, Mektub-i Hariciye): 02-72/47, İ.DH (İrade, Dahiliye): 1328, 1085/85102, İ.HUS (İrade, Hususi): 143/1324, İ.ŞD (İrade, Şuray-ı Devlet), Y.A.HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat): 269/88, Y.EE (Yıldız Esas Evrakı): 134/1, Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat): 74/94, Y.PRK.KOM (Yıldız Komisyonlar Maruzatı): 1/52, Y.PRK.UM (Yıldız Umûmi): 42/03, 134/36

II. Salnameler

DS (Devlet Sâlnâmeleri): 1277 (1855), 1292 (1875), 1294 (1877), 1295 (1878), 1296 (1879), 1297 (1880), 1299 (1882), 1312 (1894), 1314 (1896), 1321 (1903), 1325 (1907), 1328 (1912), 1333-34 (1918), 1925.

SVS (Sivas Vilâyeti Sâlnâmeleri): 1287 (1870), 1288 (1871), 1292 (1875), 1300 (1883),

1301 (1884), 1302 (1885), 1304 (1887), 1306 (1889), 1308 (1892), 1321 (1903), 1325 (1907).

III. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

15.Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1

IV. Araştırma Eserler

Altınöz, İ. (2002). "Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler", Türkler Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Cuinet, V. (1892). *La Turquie D' Asie*, Volüme I, Paris: Imprimerie Burdin.

Evliya Ç. (1986). *Seyahatname* I ve II. Cilt. İstanbul: Üç dal Neşriyat.

Güler, A. (1995). *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*. Ankara: Rizeliler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. VII. Cilt. Ankara: TTK Basımevi.

Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK Basımevi.

Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye'de Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedid Neşriyat.

Şahin, İ. (2006). "Nahiye" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şener, A. (1999). "Tanzimat ve Meşrutiyet'te İktisadi ve Mali Politikalar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III, 548-562

Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt. Ankara: TTK Basımevi.

Yasar, Abdizade H. H. (2013a). *Amasya Tarihi*, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, I-II. Cilt. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

Yasar, Abdizade H. H. (2013b). *Amasya Tarihi*, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, III-IV-V. Cilt. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

V. Sözlükler

Milli Eğitim Bakanlığı (1996). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: MEB Basımevi.

Şemseddin S. (1987). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.